

Kroegen, keten en jeneverhuizen. Drinken in het achttiende-eeuwse Marke

ELWIN HOFMAN

In 1779 vonden verschillende stadsbesturen in het graafschap Vlaanderen het welletjes. Vanaf de jaren 1770 waren stedelijke overheden, onder meer die van Kortrijk, een Verlichte sociale politiek gaan voeren, een sociale politiek waarbij arbeid de mantra was. Als iedereen hard en gedisciplineerd zou werken, zo was de aanname, zou dat niet alleen armoede de wereld uit helpen, maar ook zowat alle andere problemen oplossen.¹ De steden zagen hun plannen om iedereen aan het werk te zetten echter gedwarsboomd door een alomtegenwoordig instituut: het dranklokaal. Met name de herberg op het platteland baarde de bestuurders zorgen.

De talrijke herbergen die de Vlaamse dorpen rijk waren, zo stelden ze vast, waren plaatsen waar goede burgers *verleyd worden tot hun absolut verlies, ende hun overgeven tot alle ongeregeltheden ende dronkenschappen*. Er werden zowaar *menigvuldige gevegten ende ook doodslaegen voorsaekt*. De mensen werden er aangelokt met wedstrijden en spelen, zodanig dat *zy de Herbergen ende saete huysen niet en konnen verlaeten, maer hun aldaer ophouden, sommige by heele nagten, tot hun absolut verderf, by veronagtsaminge van de lands-neeringe en inwendige Manufacturen*. Er werd dan ook een edict uitgevaardigd dat het aantal *Kroegen, Keeten en Genever-Huysen* aan banden moest leggen.²

Eerst en vooral moesten de baljuws van alle dorpen in het graafschap een lijst opstellen van alle herbergen in hun dorp, met daarin een onderscheid tussen gewone herbergen, herbergen waar overnacht kon worden en de zogenaamde brandewijnhuizen, kleine kroegen waar vooral jenever geschonken werd. De bedoeling was om dan later tot sluiting van het teveel aan etablissementen te kunnen overgaan. Er werd een avondklok opgelegd: in de winter moest de herberg om 20 uur gesloten worden, 's zomers om 21 uur. Er werd een verbod op herbergbezoek op zon- en feestdagen opgelegd. Ouders werden aangemaand hun minderjarige kinderen uit de herberg te houden. Het prijsschieten in herbergen verboden, behalve voor schuttersgilden. Het aantal kermissen per dorp werd ten slotte beperkt tot twee per jaar.³

Daarmee was de strijd tegen de herberg nog niet gestreden. De Kortrijkse schepenen in het bijzonder bleven de regionale en centrale overheden petitioneren om meer maatregelen te nemen. Herbergen, zo betoogden ze, leidden *au détriment et à la ruine de nos manufactures et métiers et même à la perte des mœurs*. Het menselijke geslacht werd verzwakt, de schepenen vreesden zelfs dat als er geen oplossing gevonden werd, de ambachten en fabrieken geen werkkrachten meer zouden vinden. De hele sociale orde stond op het spel.⁴

Latere historici waren het er niet mee oneens. Arthur Cosemans laakte in 1956 het gebrek aan inzet van de overheden bij bestrijding van drankmisbruik en alcoholisme.⁵ Valère Arickx noemde het drankgebruik in de achttiende eeuw tien jaar later in *De Leiegouw de plaag der*

¹ C. Lis, H. Soly en D. Van Damme, *Op vrije voeten? Sociale politiek in West-Europa (1450-1914)*, Leuven, 1985, p. 111-119.

² Edict van 21/7/1779 nopende de herbergen, *Zesde plakaatboek van Vlaanderen*, p. 517.

³ *Zesde plakaatboek van Vlaanderen*, p. 517-520.

⁴ Geciteerd in A. Cosemans, 'Alcoholisme en drankbestrijding in vroeger eeuwen', in: *Handelingen van de Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 10 (1956), p. 81-127, aldaar p. 117-118.

⁵ A. Cosemans, 'Alcoholisme en drankbestrijding', p. 127.

dorpen.⁶ Recentere, vooral internationale historici zijn milder in hun oordeel. Ze benadrukken dat herbergen belangrijke plaatsen van sociale interactie, communicatie en sociale controle waren. Veeleer dan de sociale orde te verstoren, zorgden herbergen voor sociale bindingen. De herberg werkte niet disruptief, maar integrerend.⁷ In dit artikel wil ik betogen dat de integrerende en disruptieve functies van de herberg intrinsiek met elkaar verbonden waren. Dat doe ik met een analyse van de Markse herbergen in de achttiende eeuw.

1. De herberg in het dorp

Het edict van 1779 was niet het eerste van zijn soort. Al sinds de zestiende eeuw verschenen periodiek edicten die tot doel hadden het aantal herbergen aan banden te leggen. In de achttiende eeuw werd daartoe behalve in 1779 ook in 1719 een telling van herbergen gehouden. De telling van 1719 bevat enkel namen van herbergiers en de ligging van hun herberg, terwijl de telling van 1779 ook de ouderdom van de herberg bevat, vermeldt of de herberg een vergunning had en een onderscheid maakt tussen ‘herbergen’ en ‘brandewijnhuizen’. In combinatie met een landboek uit 1720 laten die tellingen toe een overzicht te krijgen van de Markse dranklokalen.

De term herberg duidde oorspronkelijk op een nachtverblijf, maar die betekenis raakte al in de middeleeuwen op de achtergrond. Een herberg was elk etablissement waar gegeten of gedronken kon worden.⁸ In de bronnen die voor Marke bewaard bleven, werd meestal geen verder onderscheid gemaakt: drankhuizen van elk allooi werden als herberg bestempeld. Enkel bij de herbergentelling van 1779 werd, zoals het edict dat gevraagd had, een onderscheid gemaakt tussen ‘herbergen’ en ‘brandewijnhuizen’. In brandewijnhuizen was, zoals de naam al doet vermoeden, voornamelijk brandewijn of jenever te verkrijgen - het onderscheid tussen brandewijn, dat als basis druivenmoer heeft, en jenever, op graanbasis, werd zelden gemaakt; in de meeste brandewijnhuizen werd graanjenever geschonken.⁹ Het onderscheid tussen de herberg en het brandewijnhuis was ook normatief: ‘goede’ dranklokalen met een vergunning werden als ‘herberg’ bestempeld, ‘slechte’ etablissementen zonder vergunning werden ‘brandewijnhuis’ genoemd.

In 1719 waren er zeven ‘officiële’ herbergen op het grondgebied van de parochie Marke.¹⁰ Op een geschat inwonersaantal van 580 betekent dit dus een herberg per 83 inwoners.¹¹ In 1779 was dat aantal verdubbeld en werden er veertien herbergen geteld.¹² Vijf daarvan werden als ‘brandewijnhuis’ bestempeld. De bevolking was intussen ook bijna verdubbeld, en met een duizendtal inwoners was er dus een herberg per 71 inwoners.¹³ Omdat bij de telling van 1779

⁶ Arickx verwees uiteraard naar Hendrik Conscience's mid-negentiende-eeuwse roman met dezelfde titel. V. Arickx, ‘Herbergen in de kasselrij Kortrijk in 1779’, in: *De Leiegouw*, 7 (1965), p. 5-30, aldaar p. 18.

⁷ T.E. Brennan, *Public Drinking and Popular Culture in Eighteenth-Century Paris*, Princeton, 1988; B.A. Tlusty, *Bacchus and civic order. The culture of drink in early modern Germany*, Charlottesville (VA), 2001; B. Kümin en B.A. Tlusty (red.), *The world of the tavern: public houses in early modern Europe*, Aldershot, 2002; B. Kümin, *Drinking matters. Public houses and social exchange in early modern Central Europe*, Basingstoke, 2007; M. Hailwood, *Alehouses and good fellowship in early modern England*, Woodbridge, 2014.

⁸ B. Hermesdorf, *De herberg in de Nederlanden: een blik in de beschavingsgeschiedenis*, Assen, 1957, p. ix.

⁹ G. Elewaut, ‘Drinken, eten en overnachten in een herberg. Kleinhandelsprijs en sociale situering aan de hand van citaten van primaire herbergfuncties in de Zuidelijke Nederlanden, 17de-18de eeuw’, in: *Bijdragen tot de geschiedenis*, 72 (1989), p. 27-57, aldaar p. 34.

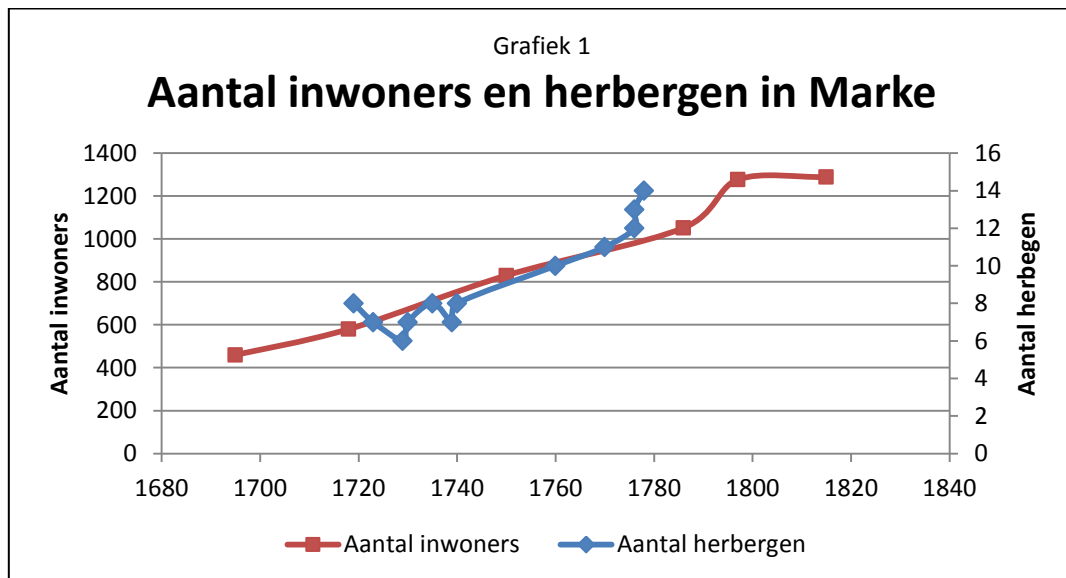
¹⁰ Kortrijk, *Rijksarchief*, Oud Gemeentearchief Marke (OGAM), nr. 19: Telling herbergen 1719.

¹¹ Aantal inwoners in 1718 volgens M. Faillie en R. Faillie, *Marke: Een dorpsgeschiedenis*, Marke, 1982, p. 17.

¹² Kortrijk, *Rijksarchief*, Bruine pakken I, nr. 6529: Telling herbergen 1779.

¹³ 1052 in 1786. M. Faillie en R. Faillie, *Marke*, p. 17.

ook de ouderdom van de herberg moest aangegeven worden, kon ook een meer gedetailleerd overzicht gemaakt worden (grafiek 1).¹⁴ Er is bij deze grafiek uitgegaan van de veronderstelling dat de herbergiers de ouderdom van hun herberg eerlijk en correct aangaven - de cijfers moeten dus met een korrel zout genomen worden. Bovendien vallen etablissementen die een kortstondig bestaan kenden tussen 1719 en 1779 uit de boot. De inwonersaantallen werden uit verschillende bronnen verzameld en zijn ook niet allemaal zeer betrouwbaar.¹⁵ De cijfers kunnen echter een indicatie van de algemene trend geven.

Een probleem bij de interpretatie van deze evolutie is dat bij de telling van 1719 geen onderscheid gemaakt werd tussen brandewijnhuizen en reguliere herbergen. Het is niet duidelijk of er geen brandewijnhuizen waren, of dat ze gewoon niet geteld werden.¹⁶ Eén uitbater van een brandewijnhuis gaf in 1779 aan dat zijn kroeg al zo'n tachtig jaar meeging, wat zou impliceren dat de brandewijnhuizen niet geteld werden in 1719, maar het is mogelijk dat de waard in kwestie slechts een ruwe schatting maakte of de ouderdom van zijn drankhuis overdreef om het respectabeler te doen overkomen. Het is hierdoor dus mogelijk dat de stijging van het aantal herbergen overgeaccentueerd wordt.

Toch is het vrij zeker dat het aantal herbergen per inwoner licht toenam doorheen de achttiende eeuw. Het is een trend die zich over het hele land manifesteerde en mee de oorzaak is van de verordeningen tot het tellen en beperken van de herbergen in 1779. De stijging wordt vaak door twee processen verklaard: ten eerste nam door de heropleving van landbouw en nijverheid in de achttiende eeuw de handel erg toe en daarmee ook het aantal reizigers. Die

¹⁴ Bron aantal herbergen: **Kortrijk**, *Rijksarchief*, OGAM, nr 1: Landboek 1720; nr. 19: Telling herbergen 1719. **Kortrijk**, *Rijksarchief*, Bruine pakken I, nr. 6529: Telling herbergen 1779. Eigen berekeningen.

¹⁵ **Kortrijk**, *Rijksarchief*, Bruine pakken I, nr. 6093: Volkstelling Marke 1695. **L. Slosse**, *Rond Kortryk, of Schetsen over de prochien van het oud bisdom van Doornyk liggende in de voormalige dekenijen van Helkyn, Kortryk en Wervick*, Roeselare, 1916 (anast. herdruk Handzame, 1977), dl. III, p. 1155. **Kortrijk**, *Rijksarchief*, Hedendaags Gemeentearchief Marke (HGAM), nr. 1170: Volkstelling Marke 1797. *Volkstelling 1814*, s.e. (Vlaamse vereniging voor familiekunde), deel 42, Brugge, 2001. **Faillie en Faillie**, *Marke*, p. 17. **H. Hasquin** (red.), *Gemeenten van België: geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek*, 4 dln., Brussel, 1980-1981, dl. I, p. 632.

¹⁶ Van de herbergen uit 1719 bestonden er vijf nog steeds in 1779, die werden toen allemaal als 'herberg' benoemd. Van de andere twee werd de sluitingsdatum teruggevonden in het landboek, dus is het niet mogelijk dat eventuele brandewijnhuizen bij de andere herbergen opgesomd werden.

moesten van onderdak voorzien kunnen worden. Ook als ze er niet moesten overnachten was de herberg voor hen een geliefkoosde plaats om transacties te sluiten. Ten tweede trad verpaupering op bij heel wat kleine boeren en ambachtslieden, die tot loonarbeiders gereduceerd werden. Zij namen hun toevlucht tot de brandewijnhuizen: brandewijn bevatte immers een hoger alcoholgehalte voor eenzelfde prijs. Naarmate de bierprijzen stegen werd brandewijn bij de lagere klassen dan ook steeds populairder.¹⁷

Voor de evolutie na 1779 is het bronnenmaterieel veel minder systematisch. In een bijvoegsel van een belastingrekening uit 1790 staan een aantal herbergiers opgesomd, maar het is niet echt duidelijk met welk criterium die werden geselecteerd en dus ook niet of de lijst volledig is. Op die lijst staan acht herbergiers.¹⁸ Ook in lijsten van logementen van 1792 komen een aantal herbergen terug, maar die lijsten zijn niet exhaustief.¹⁹ Bij de volkstellingen van 1797, 1815 en 1821 werd telkens het beroep van elke inwoner aangegeven. In 1797 en 1815 werden telkens drie herbergiersgezinnen geteld.²⁰ In 1821 werden er dan weer zeven herbergiersgezinnen gevonden.²¹ Het is mogelijk dat deze cijfers erop wijzen dat het aantal herbergen na de decreten van 1779 afnam, maar het is waarschijnlijker dat heel wat herbergiers hun herberg in bijberoep uitbaatten en dat niet vermeldde, waardoor niet alle herbergen uit de telling blijken.

Een herberg per 83 inwoners in 1719 en één per 71 in 1779 was behoorlijk aanzienlijk. In 's-Hertogenbosch was er in 1775 een herberg per 88 inwoners was, in Gent en Antwerpen rond het midden van de achttiende eeuw een herberg per honderd inwoners, in Brussel een per 111 en in Brugge zelfs maar één per tweehonderd.²² De stad is natuurlijk het platteland niet. Helaas staan daarvoor minder cijfers ter beschikking. Algemeen gezien waren die aantallen meestal lager dan in de stad: in Centraal Europa zag de Zwitserse historicus Beat Kümin in steden een gemiddelde van één herberg per 100 inwoners, op het platteland kon dat variëren tussen de 1 op 200 en 1 op 300.²³ In Vlaanderen lag dat aantal in ieder geval een stuk hoger: uit de telling van 1779 blijkt dat er op het Vlaamse platteland gemiddeld een herberg per 90 inwoners was.²⁴ Marke had nog een stuk meer herbergen. Over de hele kasselrij Kortrijk waren er in 1779 907 drankgelegenheden.²⁵ Een exact bevolkingscijfer is voor deze periode niet bekend voor dit gebied. Een vergelijking met enkele specifieke dorpen is wel mogelijk: Aalbeke telde dertien herbergen op een bevolking van ongeveer 1400, of een herberg per 110 inwoners. Hulste telde ongeveer 1650 inwoners in 1779. In datzelfde jaar werden er 10 drankhuizen geteld, goed voor een herberg per 165 inwoners. In Lauwe, dat ook langs de weg van Kortrijk naar Rijsel lag, werd in 1779 één herberg op 120 inwoners geteld. Enkel Kuurne had relatief meer herbergen dan Marke, met één herberg per 69 inwoners.²⁶

¹⁷ H. Soly, 'Kroeglopen in Brabant en Vlaanderen, 16de - 18de eeuw', in: *Spiegel Historiae*, 18 (1983), p. 569-577, aldaar p. 576.

¹⁸ Kortrijk, *Rijksarchief*, OGAM, nr. 59: Pointingrekening 1790.

¹⁹ Kortrijk, *Rijksarchief*, Bruine Pakken I, nr. 5751: Logementen Kasselrij 1792-1793.

²⁰ Kortrijk, *Rijksarchief*, HGAM, nr. 1170: Volkstelling Marke 1797; *Volkstelling 1814*, s.e., dl. 42.

²¹ Kortrijk, *Rijksarchief*, HGAM, nr. 1175: Lijst van de inwoners 1821.

²² B. Deseure, 'Ten respecte van eerlijcke compagne': *Maatschappelijke plaatsbepaling van de herberg te 's-Hertogenbosch in een periode van sociale transformatie (1650-1800)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Antwerpen, 2007, p. 20.

²³ B. Kümin, *Drinking Matters*, p. 192.

²⁴ H. Soly, 'Kroeglopen', p. 575.

²⁵ Zonder Kortrijk-stad, Harelbeke-binnen, Deinze-binnen en Rekkem. V. Arickx, 'Herbergen in de kasselrij', p. 8 en 12-13.

²⁶ De bevolkingscijfers en herbergcijfers zijn respectievelijk afkomstig uit H. Hasquin, *Gemeenten van België*, en V. Arickx, 'Herbergen in de kasselrij', p. 27-30.

De verklaring voor het hoge aantal herbergen in de regio Kortrijk ligt wellicht grotendeels in de ligging nabij de Franse grens. Vele herbergen waren zowel herberg als brouwerij en leverden dus ook in grotere hoeveelheden bier. In dorpen nabij de grens werd een goed deel daarvan gesmokkeld richting Frankrijk. Dat leverde mooie winsten op voor de brouwers én de overheid, die zo meer accijnzen op het bierbrouwen kon innen.²⁷ Specifiek voor Marke was de ligging langs de weg van Kortrijk naar Rijsel (de huidige Rekkemsestraat) belangrijk. Die handelsweg genereerde heel wat voorbijgangers, die geregeld van voedsel, drank en slaapplekken voorzien moesten worden. Het aantal bezoekers langs die weg was onafhankelijk van het aantal inwoners in een bepaald dorp, waardoor dit voor een vrij klein dorp als Mark relatief gezien meer herbergen per inwoner opleverde. Dat wordt bevestigd door het feit dat in de meeste dorpen in de regio in absolute aantallen ongeveer evenveel drankhuizen stonden.²⁸

De ligging van de herbergen kan vrij goed bepaald worden aan de hand van de herbergstellingen. Een aantal herbergen kon op de kaart van Ferraris uit 1777 gesitueerd worden.²⁹ Er ontstaat een duidelijk beeld: in 1779 lagen vijf van de veertien herbergen langs de steenweg die Kortrijk met Rijsel verbond. Drie andere lagen langs de weg van Kortrijk over Aalbeke naar Tourcoing (ongeveer waar nu de Pottelberg en de Torkonjestraat liggen). Verder lagen er twee op het dorpsplein, twee andere op de invalswegen naar het dorpsplein. Eén herberg lag langs de Leie, een laatste langs de weg van Kortrijk naar de kapel van Sint-Anna. In 1719 was dit verspreidingspatroon nog duidelijker: zes van de zeven herbergen bevonden zich langs de toegangswegen naar Kortrijk, de resterende herberg stond op het dorpsplein.

Dat zoveel herbergen zich langs de invalswegen naar Kortrijk bevonden, hoeft niet te verbazen: herbergen ontstaan daar waar veel mensen langskomen en in een klein dorp als Marke was dat vooral langs wegen die naar een grotere stad leidden. Reizigers die voor ze in Kortrijk aankwamen nog even wilden verpozen of overnachten, moesten daar de mogelijkheid toe krijgen. Bovendien was er een grote concentratie van herbergen dicht tegen de grens met Kortrijk: herbergiers vestigden zich liever in een nabijgelegen parochie om te ontsnappen aan de strengere controle en hogere belastingen in Kortrijk stad.³⁰ Het is mee een verklaring voor het hoge aantal herbergen in Marke: veel inwoners van Kortrijk en Kortrijk-Buiten gingen op zondag in een herberg buiten de stad iets drinken, waar de prijzen lager lagen door de lagere belastingen.

Het grotere aantal herberg langs binnenwegen in 1779 lijkt dan op het eerste zicht wat vreemd. Wanneer een onderscheid gemaakt wordt tussen de brandewijnhuizen en gewone herbergen, valt op dat die eerste veel minder langs de grote wegen lagen: slechts één van de vijf brandewijnhuizen lag langs de weg Kortrijk-Rijsel, de andere vier lagen langs kleinere

²⁷ Zo blijkt uit het verzoekschrift van de Staten van Vlaanderen om herbergen langs in het grensgebied geen avondklok op te leggen, aangezien 's nachts de beste tijd was voor smokkel. **A. Cosemans**, 'Alcoholisme', p. 113.

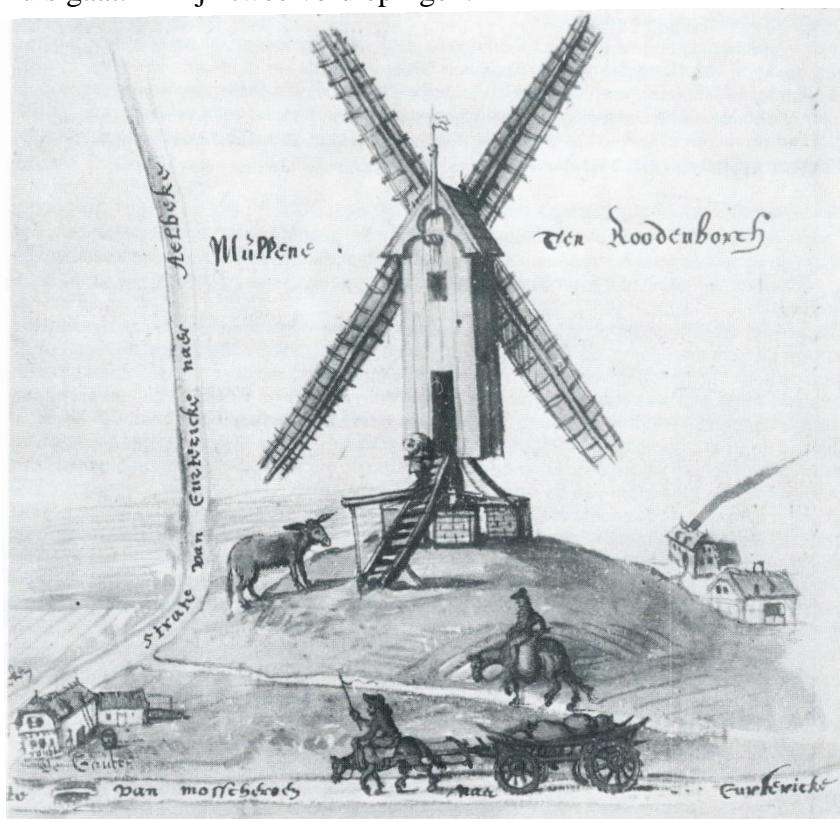
²⁸ **V. Arickx**, 'Herbergen in de kasselrij', p. 27-30.

²⁹ De situering van de herbergen gebeurde aan de hand van de beschrijving in de telling van 1779 en aan de hand van enkele lokaliseringen van herbergen en heerlijkheden in **P. Despriet** (red.), *Marke*, Kortrijk, 1980 (Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen, 2).

³⁰ Zo kwam men in Kortrijk tot de conclusie dat het fiscaal beter zou zijn als er geen herbergen mochten gehouden worden binnen een straal van een halve mijl buiten de stad. **Kortrijk**, *Rijksarchief*, Oud Stadsarchief Kortrijk (OSAK), nr. 6557. Kümin merkt hetzelfde patroon in Centraal-Europa: **B. Kümin**, *Drinking Matters*, p. 165. Zie ook **K. Maddens**, 'Het grondgebied van de stad Kortrijk in het ancien régime: schependom en keurstaken', in: *De Leiegouw*, 57 (2015), p. 227-236, aldaar p. 231-232.

wegen. Dat heeft natuurlijk veel te maken met de aard van brandewijnhuizen: die mikten niet op voorbijgaande reizigers en eventuele overnachtingen, maar op de lokale bevolking. De ligging langs grote invalswegen was dus niet zo essentieel. Die brandewijnhuizen werden gestimuleerd door bevolkingsgroei in de achttiende eeuw, waardoor de lokale gemeenschap voldoende drank consumeerde om het openhouden van herbergen gericht op het eigen publiek mogelijk te maken.

Het uitzicht van een herberg verschilde gewoonlijk niet wezenlijk van dat van een ander huis.³¹ Om duidelijk te maken dat het gebouw een herberg betrof, werd soms een uithangbord opgehangen, maar dat was in Marke eerder uitzondering dan regel.³² Er is slechts een echte afbeelding van een herberg bewaard, op een aquarel van de Rodenburgmolen door Loys de Bersaques uit ca. 1625.³³ Voor de molen staat herberg *De Cauwe*, een herberg die tot 1723 bleef bestaan.³⁴ Het gebouw verschilt niet erg van de andere huizen die op de achtergrond staan. Op het erf staat een ton, al zou die symbolisch kunnen zijn, om aan te duiden dat het om een drankhuis gaat. Er zijn twee verdiepingen.

De Rodenburgmolen met links vooraan herberg *De Cauwe*
(**Kortrijk**, *Rijksarchief*, Archief Groeningeabdij, nr. 1, f°88v.)

Elk huis van een redelijke omvang kon dienst doen als herberg. Qua inrichting, zo blijkt uit een aantal bewaarde staten van goed (boedelinventarissen die bij overlijden werden opgesteld), verschilde een herberg vooral in hoeveelheid van bepaalde voorwerpen: er waren meer stoelen, tafels en bedden nodig. Daarnaast had een herberg een aantal specifieke voorwerpen die de meeste mensen, rijken uitgezonderd, niet bezaten. Het gaat dan om onder

³¹ Cf. **B. Deseure**, *Ten respecte*, p. 24.

³² In 1779 hadden slechts twee van de veertien drankhuizen een uithangbord. **Kortrijk**, *Rijksarchief*, Bruine pakken I, nr. 6529: Telling herbergen 1779.

³³ **Kortrijk**, *Rijksarchief*, Archief Groeningeabdij, nr. 1: Kroniek Groeningeabdij, f° 88v.

³⁴ **Kortrijk**, *Rijksarchief*, OGAM, nr. 1: Landboek 1720 e.v.

meer glazen, kannen, flessen en tonnen om drank in op te slaan. Uit de negentien doorgenomen staten van goed, van zowel rijken als armen, bleek dat slechts een niet-herbergier glazen bezat³⁵, een enkeling eigenaar was van tonnen bier³⁶ en niemand flessen in bezit had.³⁷

De ene herberg was natuurlijk de andere niet. Ook tijdgenoten zagen een duidelijk onderscheid: er waren ‘goede’ en ‘quade’ herbergen.³⁸ In veel landen waren de verschillende soorten herbergen redelijk geïnstitutionaliseerd op basis van de drank die verkocht werd en de omstandigheden waarin dat gebeurde: in Engeland waren er *alehouses*, *inns* en *taverns*, later aangevuld met *coffee houses* en *gin shops*. In Frankrijk had men keuze uit een *taverne*, *cabaret*, *limonadier* en *guingette* en ook Duitstalige landen kenden een gelijkaardig onderscheid. In de Nederlanden bestond er niet zo’n strakke indeling.³⁹ Er waren nochtans grosso modo drie categorieën drankhuizen: herbergen (in enge zin), brandewijnhuizen en koffiehuisen. Die laatste categorie was vooral voorbehouden voor beter gegoeden in de steden, in een plattelandsdorp als Marke was er geen koffiehuis.⁴⁰ Het onderscheid tussen de herbergen en brandewijnhuizen werd, zoals ik al aanhaalde, vooral normatief gemaakt: drankhuizen met een vergunning werden ‘herberg’ genoemd, die zonder vergunning ‘brandewijnhuis’. Toch waren er wel verschillen tussen beide categorieën: herbergen lagen meer langs grote wegen, de brandewijnhuizen meer langs binnenwegen. De herbergen waren doorgaans ook groter in omvang. In het algemeen richtten brandewijnhuizen zich meer op lagere klassen dan gewone herbergen.⁴¹

De Markse herbergen hadden een aantal duidelijke taken te vervullen. In de eerste plaats was dat natuurlijk het serveren van drank. Dat was vooral alcoholische drank: zuiver water was, zoals bekend, zowel in de stad als op het platteland schaars in de vroegmoderne tijd. Als het al voorradig was, werd het vaak smakeloos gevonden.⁴² Voor de elite werd het, net als koffie, thee en chocolade, vanaf het einde van de achttiende eeuw wel een prestigieuze drank in koffiehuisen, maar zoals vermeld bestonden die niet in Marke.⁴³ Het resterende niet-alcoholische alternatief was melk. Het probleem daarmee was de beperkte houdbaarheidsduur, waardoor het niet echt transporteerbaar was.⁴⁴ Op het platteland zelf was dat niet meteen een probleem: bij vele gezinnen werd ‘melck’ of een ‘melckcuype’ teruggevonden.⁴⁵ De andere beschikbare dranken waren alcoholisch: bier, wijn en brandewijn. Om die dranken te consumeren kon de dorstige enkel in de herberg terecht: drankkleinhandels bestonden in de achttiende eeuw immers niet.⁴⁶ Enkel rijke inwoners, die zich een volledig vat konden veroorloven, konden hun bier, wijn of brandewijn rechtstreeks bij de brouwer

³⁵ **Kortrijk**, *Rijksarchief*, OSAK, Wezerij, Marke 126-1, Anthone Maelfait.

³⁶ **Kortrijk**, *Rijksarchief*, OSAK, Wezerij, Marke 164-1, Jacobus Seynaeve.

³⁷ Het is uiteraard ook mogelijk dat deze in kleine hoeveelheden niet waardevol genoeg geacht werden om in de staten van goed te vermelden.

³⁸ **B. Deseure**, ‘Questie en afdronk: sociale codes in het openbare lokaal op het Noord-Brabantse platteland in de nieuwe tijd’, in: *Volkskunde*, 107 (2006), p. 97-118, aldaar p. 100.

³⁹ **B. Deseure**, *Ten respecte*, p. 29.

⁴⁰ **G. Elewaut**, ‘Drinken, eten en overnachten’, p. 34.

⁴¹ **H. Soly**, ‘Kroeglopen’, p. 576.

⁴² **H. Soly**, ‘Kroeglopen’, p. 569.

⁴³ **G. Elewaut**, ‘Drinken, eten en overnachten’, p. 40-46.

⁴⁴ **H. Soly**, ‘Kroeglopen’, p. 569.

⁴⁵ O.a. **Kortrijk**, *Rijksarchief*, OSAK, Wezerij, Marke nr. 126-1: Anthone Maelfait. **Kortrijk**, *Rijksarchief*, OSAK, Wezerij, Marke nr. 164-1: Jacobus Seynaeve. **Kortrijk**, *Rijksarchief*, OSAK, Niet-geregistreerde staten van goed, nr. 263: Jacobus Bekaert.

⁴⁶ **G. Elewaut**, ‘Drinken, eten en overnachten’, p. 28.

kopen.⁴⁷ Alle anderen moesten naar de kroeg om hun dagelijkse portie drank op te halen - of ter plaatse te consumeren.

Hoewel de consumptie van wijn sinds de zestiende eeuw sterk teruggevallen was, begon de status ervan opnieuw te stijgen in de achttiende eeuw.⁴⁸ Met name witte wijn werd populair, ook in de Markse herbergen. Herberg Sint-Barbara had in 1755 zelfs een heel aanzienlijke voorraad beschikbaar.⁴⁹ Bier bleef echter de traditionele drank. Niet al het bier was van dezelfde kwaliteit. Hoewel er heel wat variatie was, werden bieren om fiscale redenen ingedeeld in twee groepen: goedbier of grootbier en kleinbier.⁵⁰ Grootbier haalde een alcoholpercentage van zes tot acht procent en was een stuk duurder dan kleinbier. Dat haalde slechts om en bij de drie procent en bestond dan ook grotendeels uit water. Voor de gewone mensen was het de dagelijkse drank. Ook in Marke was bier met stip de meest gedronken drank: de vele brouwerijen logen er niet om.⁵¹ Ook de massale voorraad van bier in *Den Slabbaert* maakt duidelijk dat het nog steeds een belangrijke drank was: bij het overlijden van waard Louis Florin in 1783 was er maar liefst 3432 liter bier aanwezig.⁵²

Toch was de dominante positie van bier bij de minder gegoede bevolking in de achttiende eeuw niet langer onbetwist. Zoals al vermeld kreeg het bier stevige concurrentie van jenever. Tot 1713 werd jenever voornamelijk uit Frankrijk en Holland geïmporteerd, maar onder de Oostenrijkers werden de oude verbodsbepalingen op korenbranderij opgeheven en werd de bedrijfstak zelfs aangemoedigd, met het oog op nieuwe belastinginkomsten. Door verbeterde distillerings technieken halveerde de prijs van jenever bovendien tussen 1644 en 1772, terwijl de bierprijs steeg, waardoor jenever een echte volksdrank werd.⁵³

In de eerste plaats werd brandewijn geschonken in brandewijnhuizen. Het lijkt er echter op dat sommige brandewijnhuizen, ondanks hun naam, ook bier schonken. Bij de telling van 1779 gaf een waard op dat hij sinds twee jaar ook bier schonk in zijn drankhuis. De afspanning werd desalniettemin als 'brandewijnhuis' bestempeld door de griffier.⁵⁴ Omgekeerd schonken 'reguliere' herbergiers ook brandewijn: zowel in *Den Slabbaert* als in *Sint-Barbara* was naast bier en wijn ook jenever aanwezig. Het lijkt er wel op dat jenever toch in mindere mate geschonken werd: tegenover de indrukwekkende 3432 liter bier bestond het sterfhuis van de waard van Den Slabbaert uit een schamele 18 liter jenever.⁵⁵

Naast drank werd in sommige gelegenheden wellicht ook eten aangeboden. Er zijn wat dat betreft voor Marke geen sporen teruggevonden. Wellicht was er de mogelijkheid om mee te eten van de schotel die het gezin van de herbergier at, een soort *table d'hôte*, zoals die in veel andere herbergen aangetroffen werd.⁵⁶ Los van het eten en de drank was het voor Markenaren

⁴⁷ **Kortrijk**, *Rijksarchief*, OSAK, Wezerij, Marke nr. 164-1: Jacobus Seynaeve. Seynaeve had bezittingen ter waarde van een kleine 18.000 pond parisis.

⁴⁸ **B. Deseure**, *Ten respecte*, p. 30; **G. Elewaut**, 'Drinken, eten en overnachten', p. 34.

⁴⁹ **Kortrijk**, *Rijksarchief*, OSAK, Wezerij, Marke nr. 133-1: Jan De Pla (Sint-Barbara). **Kortrijk**, *Rijksarchief*, Archief Schepenbanken 2de reeks, nr. 210, f° 56: Louis Florin (Den Slabbaert).

⁵⁰ **G. Elewaut**, 'Drinken, eten en overnachten', p. 29.

⁵¹ In 1797 werden vijf brouwersfamilies geteld. **Kortrijk**, *Rijksarchief*, HGAM, nr. 1170: Volkstelling Marke 1797.

⁵² **Kortrijk**, *Rijksarchief*, Archief Schepenbanken 2de reeks, nr. 210, f° 56: Louis Florin (Den Slabbaert).

⁵³ **G. Elewaut**, 'Drinken, eten en overnachten', p. 39.

⁵⁴ **Kortrijk**, *Rijksarchief*, Bruine pakken I, nr. 6529: Telling herbergen 1779.

⁵⁵ **Kortrijk**, *Rijksarchief*, Archief Schepenbanken 2de reeks, nr. 210, f° 56: Louis Florin; omzettingen met behulp van **E. Van Hoonacker**, *Het herbergleven in Kortrijk*, Kortrijk, 2002, p. 19. Bemerkt daarbij wel dat *Den Slabbaert* niet alleen een herberg, maar ook een brouwerij was.

⁵⁶ **B. Kümin**, *Drinking matters*, p. 193.

interessant om de herberg te bezoeken: stoken in de winter was een dure aangelegenheid en een avond in een herberg doorbrengen kon de kosten drukken. De herberg was een plaats waar het warm was, waar er licht was en waar er ruimte was.⁵⁷ In de logementslijsten stond niet voor niets dat herbergiers hun gasten ‘logement, vier en licht’ verschaften.⁵⁸

In haar oorspronkelijke betekenis duidde ‘herberg’ op een nachtverblijf, een betekenis waar het woord nu nog vaak mee geassocieerd wordt. Toch stelden niet alle herbergiers hun etablissement open voor overnachtingen. In Marke boden aan het einde van de achttiende eeuw slechts drie van de veertien herbergen logement aan.⁵⁹ Twee daarvan lagen langs de steenweg Kortrijk-Rijsel. Het aantal personen dat kon overnachten in een herberg varieerde van gelegenheid tot gelegenheid. In de grootste etablissementen konden meer dan zeven personen verblijven, in meer bescheiden herbergen een drietal.⁶⁰ Ook logement voor langere termijn - tot meerdere maanden - was niet ongebruikelijk.⁶¹ Over de omstandigheden waarin de gasten verbleven is weinig bekend. Vermoedelijk deelden meerdere gasten een kamer, waarin verschillende bedden opgesteld stonden. Sommigen moesten zelfs hetzelfde bed delen.⁶²

2. Het dorp in de herberg

De herberg had, zo mag uit de vorige paragraaf blijken, een belangrijke functie in het dorp, als plaats om te overnachten, om drank te krijgen, om te eten om zich te verwarmen. Maar dergelijke materiële functies waren niet al wat er toe deed. De herberg werd ook bevolkt, door herbergiers, reizigers, stedelingen en dorpelingen. Zij zorgden samen dat de herberg een centrale rol kreeg in het sociale leven. De herberg was niet alleen een plaats in het dorp - het dorp kwam ook samen in de herberg. De herberg vervulde in Noord-Europa de functie die de *piazza* in Zuid-Europa vervulde: het was een ontmoetingsplaats waar tal van economische, sociale, culturele en politieke activiteiten plaatsvonden.⁶³

De herberg werd bevolkt door tal van figuren. In de eerste plaats waren dat de herbergiers, de eindverantwoordelijken voor alles wat in de kroeg gebeurde. De Markse herbergiers behoorden, zoals dat elders ook vaak het geval was, meestal tot de gemiddeld vermogende sociale groepen, hoewel er onderling veel verschil was.⁶⁴ Het landboek uit 1720 toont aan dat vier van de zeven toenmalige herbergiers hun herberg in eigen bezit hadden. Twee herbergiers pachtten een herberg van Augustijn Bril, een grootbrouwer en tijdlang schepen in Kortrijk.⁶⁵

⁵⁷ H. Soly, ‘Kroeglopen’, p. 570.

⁵⁸ Kortrijk, *Rijksarchief*, Bruine pakken I, nr. 5751: Logement Kasselrij diverse parochies, 1792-1793.

⁵⁹ Kortrijk, *Rijksarchief*, Bruine pakken I, nr. 5751: Logementen Kasselrij diverse parochies, 1792-1793. Het gaat hier om een lijst van logementsplaatsen die opgeëist werden om soldaten onder te brengen, dus het is niet zeker dat alle herbergen die logement aanboden hierin opgesomd staan, maar het lijkt mij wel waarschijnlijk dat de lasten zoveel mogelijk verdeeld werden.

⁶⁰ Kortrijk, *Rijksarchief*, Bruine pakken I, nr. 5751. De twee herbergen langs de steenweg Kortrijk-Rijsel herbergden op een bepaald moment respectievelijk zes en zeven soldaten, de herberg op Marke plaats nooit meer dan drie.

⁶¹ B. Deseure, *Ten respecte*, p. 32. Sommige soldaten uit de hierboven genoemde lijst verbleven drie maanden in de herberg, al gaat dit natuurlijk om een bijzonder geval.

⁶² Zoals het geval was op andere plaatsen: B. Deseure, *Ten respecte*, p. 28.

⁶³ B. Deseure, ‘Questie en afdronk’, p. 103.

⁶⁴ B. Deseure, *Ten respecte*, p. 40-42; B. Kümin, *Drinking Matters*, p. 192.

⁶⁵ Kortrijk, *Rijksarchief*, OSAK, nr. 2660: Rekening aan o.a. Augustijn Brils, schepen. Kortrijk, *Rijksarchief*, OSAK, nr. 11807: Proces tussen de admodiateurs van de stadsmiddelen [...] en [...] Aurelius Augustinus Brils [...] alle grote brouwers in Kortrijk, 1705.

Een laatste, de waard van het schepenhuis, was enkel uitbater, aangezien het schepenhuis niet verpacht kon worden.⁶⁶ Dat het merendeel van de herbergiers zelf bezitter was, duidt er al op dat ze over enig kapitaal beschikten. In 1812 behoorden twee herbergiers tot de vijftig meest belaste inwoners van Marke behoorden.⁶⁷ Ook twee staten van goed indiceren dat herbergiers tot de meer vermogende sociale groepen behoorden.⁶⁸ De uitbaters van jeneverhuizen waren wellicht minder vermogend.⁶⁹

Uit het landboek van 1720 blijkt ook dat bijna alle herbergiers er naast hun herberg ook andere gronden op na hielden, hetzij in eigendom, hetzij in pacht.⁷⁰ Ze hielden er naast hun nering als herbergier dus ook activiteiten als landbouwer op na. Uit de weverstelling van 1739 blijkt dat één herbergier ook meesterwever was.⁷¹ Verder werd het beroep van brouwer vaak met dat van herbergier gecombineerd.⁷² Het combineren van het uitbaten van een herberg met een ander beroep vormde geen probleem, omdat het houden van een herberg niet (noodzakelijk) arbeidsintensief was. Herbergen hoefden niet allemaal voortdurend geopend te zijn.⁷³ Bovendien konden echtgenotes of (oudere) kinderen de zaak openhouden bij afwezigheid van de pater familias.⁷⁴ De meeste herbergen bleven voor langere tijd in de handen van dezelfde familie.⁷⁵

Doorheen Europa verloor het beroep van herbergier in de loop van de nieuwe tijd heel wat van haar glans. Tot de zestiende eeuw bekleedden veel herbergiers ambten als schepen of baljuw. Vanaf de late zeventiende eeuw werd het houden van een herberg voor de elites echter niet meer opportuun geacht.⁷⁶ In een dorp als Marke speelde die evolutie minder sterk. Er waren dan wel geen herbergiers die als schepen optraden, maar twee herbergen waren wel eigendom van een Kortrijkse schepen. Er waren ook twee herbergiers van wie bekend is dat ze ook een administratief ambt bekleedden: Augustijn Maelfait, de waard van *Het Roothuys*, werd in 1716 in een procesdossier officier (veldwachter) van Marke genoemd.⁷⁷ Adriaen Van Steenhuijse, herbergier van *De Slunse*, werd in 1726 als pointer (belastingambtenaar) aangesteld door de Markse schepenbank.⁷⁸ Het is merkwaardig dat in datzelfde jaar in het landboek ingevuld werd dat *De Slunse* niet meer opengehouden werd en er dus ook geen belastingen meer moesten betaald worden. Enkele jaren later werd de herberg dan toch weer

⁶⁶ Kortrijk, *Rijksarchief*, OGAM, nr. 1: Landboek 1720.

⁶⁷ Kortrijk, *Rijksarchief*, HGAM, nr. 1033: Lijst van de 50 meest belaste inwoners van Marke, 1812.

⁶⁸ Kortrijk, *Rijksarchief*, OSAK, Wezerij, Marke nr. 133-1: Jan De Pla (Sint-Barbara). Kortrijk, *Rijksarchief*, Archief Schepenbanken 2de reeks, nr. 210, f° 56: Louis Florin (Den Slabbaert). Beide herbergiers hadden aanzienlijke bezittingen en bovendien nog heel wat contant geld.

⁶⁹ B. Deseure, *Ten respecte*, p. 41-42. Ze oefenden hun nering wellicht ook vaker in bijberoep uit, want ze werden niet genoemd in de volkstellingen rond de eeuwwisseling. Kortrijk, *Rijksarchief*, HGAM, nr. 1170: Volkstelling 1797; Kortrijk, *Rijksarchief*, HGAM, nr. 1175: Volkstelling 1821; *Volkstelling 1814*, s.e., dl. 42.

⁷⁰ Kortrijk, *Rijksarchief*, OGAM, nr. 1: Landboek 1720.

⁷¹ Kortrijk, *Rijksarchief*, Bruine pakken I, nr. 6524: Lijst van meesterwevers en knapen, 1739.

⁷² Zie o.a. Kortrijk, *Rijksarchief*, OSAK, Wezerijregister, Marke nr. 133-1: Jan De Pla. Jean Dobbelaere werd zowel 'cabaretier' als 'brasseur' genoemd: Kortrijk, *Rijksarchief*, HGAM, nr. 1170: Volkstelling 1797; Kortrijk, *Rijksarchief*, HGAM, nr. 1033: Lijst 50 meest belaste inwoners 1812.

⁷³ B. Kümin, *Drinking matters*, p. 165.

⁷⁴ B. Deseure, *Ten respecte*, p. 42-43.

⁷⁵ Dit blijkt duidelijk uit vergelijking van de tellingen van 1719, 1779 en het aanhangsel bij de pointingrekening van 1790: Kortrijk, *Rijksarchief*, OGAM, nr. 19: Telling herbergen 1719; Kortrijk, *Rijksarchief*, Bruine pakken I, nr. 6513: Telling herbergen 1779; Kortrijk, *Rijksarchief*, OGAM, nr. 59: Pointingrol 1790.

⁷⁶ B. Deseure, *Ten respecte*, p. 34-35.

⁷⁷ Kortrijk, *Rijksarchief*, OSAK, nr. 10434: Proces 1716.

⁷⁸ Kortrijk, *Rijksarchief*, OGAM, nr. 2: Resolutieboek schepenbank, 1716-1792.

opengehouden.⁷⁹ Die functies tonen aan dat een aantal van de Markse herbergiers toch tot de betere klasse behoorde. Het lijkt erop dat de dorpselite niet vervreemd was van de herberg.

Uit de volkstellingen van 1796, 1814 en 1821 blijkt dat het grootste deel van de herbergiers getrouwd was en gemiddeld drie kinderen in huis had.⁸⁰ Een beperkt aantal was alleenstaand, maar in deze gevallen ging het om recent ingeweken jongelieden. Nog een aantal herbergiers was weduwnaar. In diezelfde volkstellingen werd steeds de man als herbergier vermeld. Vaak stond bij zijn vrouw ook als beroep 'herbergier' vermeld, soms hield zij er een ander beroep op na. Maar er was geen enkel geval waarbij een vrouw herberg hield zonder dat een man haar daarbij bijstond.⁸¹ Het is de vraag in hoeverre dat in de praktijk ook het geval was. Het lijkt erop dat de vrouw in een aantal gevallen toch de belangrijkste taken in de herberg vervulde. Zo is er een geval waarbij de echtgenoot van een herbergierster overleed en de herberg overging naar de weduwe, die vervolgens hertrouwde. Haar nieuwe man werd in de volgende volkstelling als herbergier bestempeld, maar het is waarschijnlijk dat de vrouw met al haar ervaring de facto de leiding had in de zaak.⁸²

Ook in vroegere jaren was de vrouw al actief in de herberg. Eerder werd al opgemerkt dat heel wat mannen het houden van een herberg als bijberoep uitoefenden en ze tijdens hun afwezigheid vervangen konden worden door hun echtgenotes of kinderen. Ook wanneer een herbergier voor zijn vrouw overleed nam de weduwe veelal de herberg over. Zowel in 1719 als in 1779 waren daar gevallen van bekend.⁸³ Conform de tijdsgeest werden de vrouwen aangeduid als 'weduwe van' en niet met hun eigen naam. In andere landen is vastgesteld dat heel wat weduwes na het overlijden van hun echtgenoot begonnen met het schenken van jenever om hun inkomensverlies te compenseren.⁸⁴ In Marke kon dit niet vastgesteld worden: in 1779 waren alle getelde brandwijnhuizen in handen van mannen.⁸⁵

Ook de kinderen konden, eens ze wat ouder waren, ingezet worden in de herberg. Zodra ze de leeftijd van ongeveer zestien jaar bereikt hadden, konden zowel jongens als meisjes in de nering ingezet worden. Bij de volkstellingen werd dit zelfs als zodanig vermeld.⁸⁶ Zelfstandige herbergiers waren meestal wat ouder: doorheen de volkstellingen was de jongste 30, de oudste 73. Jongeren konden indien nodig echter de herberg openhouden, zo blijkt uit de staat van goed van Joannes De Pla, brouwer en herbergier van *Sint-Barbara*. Na zijn overlijden in 1756 nam zijn vrouw de herberg over. Toen ook zij enkele jaren later in 1768 kwam te overlijden, besloten haar vier, nog minderjarige kinderen de herberg verder open te houden. Het leidde tot wat complicaties toen een van de dochters huwde.⁸⁷

De herberg werd dus in de eerste plaats bevolkt door het gezin van de herbergier. Over de bezoekers van de herberg zijn we minder goed geïnformeerd. Uit drie strafprocessen die betrekking hadden op feiten die zich in Markse herbergen afspeelden verkrijgen we enige informatie. De overgrote meerderheid van de bezoekers van herbergen waren mannen.

⁷⁹ **Kortrijk**, *Rijksarchief*, OGAM, nr. 1: Landboek 1720.

⁸⁰ **Kortrijk**, *Rijksarchief*, HGAM, nr. 1170: Volkstelling 1797; **Kortrijk**, *Rijksarchief*, HGAM, nr. 1175: Volkstelling 1821; *Volkstelling 1814*, s.e., dl. 42.

⁸¹ Ibid.

⁸² Het gaat om Isabelle Rose Steenhuyse. *Volkstelling 1814*, s.e., dl. 42.

⁸³ **Kortrijk**, *Rijksarchief*, OGAM, nr. 19: Telling herbergen 1719; **Kortrijk**, *Rijksarchief*, Bruine pakken I, nr. 6513: Telling herbergen 1779.

⁸⁴ **B. Kūmin en B.A. Tlusty** (red.), *The World*, p. 25.

⁸⁵ **Kortrijk**, *Rijksarchief*, Bruine pakken I, nr. 6513: Telling herbergen 1779.

⁸⁶ *Volkstelling 1814*, s.e., dl. 42.

⁸⁷ **Kortrijk**, *Rijksarchief*, OSAK, Wezerijregister, Marke nr. 133-1: Jan De Pla.

Hoewel vrouwen de herberg ook konden bezoeken, waren ze - althans in de gevonden gevallen - slechts een kleine minderheid, gewoonlijk vergezeld van hun echtgenoot. Bijna alle aanwezigen waren ambachtslieden, zowel knechten als meesters. Ze waren tussen de 18 en 60 jaar oud; mogelijks waren er ook wel kinderen in de herbergen, maar werden deze niet opgesomd in de verhoren aangezien ze toch niet gehoord konden worden. Het is opvallend dat heel veel bezoekers aan de Markse herbergen eigenlijk uit Kortrijk afkomstig waren, voornamelijk uit de Rijselsewijk. Dat houdt verband met de aard van de dossiers, die door hun natuur conflictsituaties behandelen. In bijna alle gevallen ging het om Kortrijkenaren die op zondag naar Marke trokken om er iets te drinken.

Het overwicht aan mannen hangt voor een deel samen met de activiteiten in de herberg. Als mannen zaken deden, werden die vaak in de herberg beklonken. Contracten werden bij voorkeur in een herberg afgesloten en openbare verkopen vonden er geregeld plaats.⁸⁸ Er vonden in de herberg op het Markse dorpsplein nog steeds schepenvergaderingen plaats.⁸⁹ Meer ontspannende activiteiten richtten zich ook voornamelijk op mannen: er werd geschoten, gedobbeld en gekaart, muziek gespeeld, gedanst en gezongen. De herberg was een centrale plaats bij kermissen en andere feesten.⁹⁰

De aanwezigheid van veel stedelingen (op bepaalde momenten) nuanceert de rol van de herberg als centrale plaats in het dorp enigszins. Dat neemt echter niet weg dat voor dorpelingen de herberg in het bijzonder belangrijk bleef. Omdat er in de herberg zoveel bezoekers kwamen, was het een communicatiecentrum. Dorpsgenoten wisselden er hun visie op actuele problemen uit en kwamen in contact met vreemdelingen die nieuws van buitenaf meebrachten.⁹¹ De herberg was ook een plaats van sociale controle: er werd onderhandeld welk gedrag acceptabel was en welk niet. Er werden reputaties gemaakt en gekraakt.

Net omdat de herberg een plaats van ontmoetingen was, leidde dat ook geregeld tot spanningen. Zoals ik hierboven al aangaf, vond ik drie processen en gerechtelijke onderzoeken die betrekking hadden tot Markse kroegen in de achttiende eeuw. In 1735 werd Joos Meulemans, een 31-jarige blekersknecht die in de Rijselsewijk woonde, aangeklaagd voor een hele resem misdrijven, waaronder banbreuk, bedreigingen en schelden. De aanleiding van de aanklacht was echter dat hij in Marke in herberg Sint-Barbara amok maakte en vervolgens naar buiten stormde zonder te betalen. Al eerder had hij in de herberg keet geschopt, toen de herbergier hem weigerde drank te schenken omdat het al te laat was. Meulemans haalde tot zijn verdediging aan dat de waard, Joannes De Pla, alles had uitgelokt, maar daar hechtte niemand geloof aan. De Pla had een goede reputatie - een herbergier moest de rust in zijn herberg bewaken.⁹²

In 1778 vond in herberg Den Brandel eveneens een vechtpartij plaats. Er bevonden zich zowel Markenaren als Kortrijkzanen in de herberg. Er werd kaartgespeeld, maar de kaartspelers kregen ruzie en een van hen was zodanig toegetakeld dat hij 'in doodsnood te bedde heeft gelegen'.⁹³ Zes jaar later vormde Den Brandel opnieuw het toneel van een gevecht. Jacob Dassonville en Pieter Libeer, beiden oliestampers uit Kortrijk-Buiten, brachten er hun zondag door, maar

⁸⁸ H. Soly, 'Kroeglopen', p. 570; Kortrijk, *Rijksarchief*, OSAK, nr. 14132: Crimineel proces m.b.t. een openbare verkoop.

⁸⁹ Kortrijk, *Rijksarchief*, Bruine pakken I, nr. 6529: Telling herbergen 1779.

⁹⁰ H. Soly, 'Kroeglopen', p. 571; B. Deseure, *Ten respecte*, p. 33.

⁹¹ H. Soly, 'Kroeglopen', p. 571.

⁹² Kortrijk, *Rijksarchief*, OSAK, nr. 9025: Proces tussen luitenant-hoogbaljuw stad Kortrijk en Joos Meulemans 1735.

⁹³ Kortrijk, *Rijksarchief*, OSAK, nr. 3842/2: Informatie naar vechtpartij in Den Brandel 1778.

kregen dispuut over hun nering, 't'gonne den eenen beter wilde weten als den anderen'. De waard en enkele andere bezoekers stilden de ruzie en Dassonville en Libeer schudden elkaar de hand 'in teecken van pays'. Libeer verliet daarop de herberg. Toen ook Dassonville even later vertrok, werd hij bij het buitengaan in de buik gestoken. Het conflict was voor Libeer kennelijk nog niet gestild. Na de steekpartij vluchtte hij weg. Dassonville overleefde het voorval niet.⁹⁴

De herberg kon dus een plaats van conflict zijn. Er werd alcohol gedronken, gekaart voor geld, gediscussieerd. Wat echter opvalt, is niet hoe gewelddadig de herbergbezoekers waren, maar hoe vredig de achtergrond was waartegen hun conflict zich afspeelde. Bij elk van de conflicten waren er getuigen die rustig zaten te drinken, te kaarten, te praten. Als de herberg een plaats van conflict was, was dat vooral omdat het een plaats was waar veel tijd werd doorgebracht, een plaats waar mensen met elkaar in contact kwamen. De conflicten waren deel van de verhoogde sociabiliteit van de herberg.

3. De verloren veldslag

De strijd van de overheid tegen de herberg was dus - althans deels - een strijd tegen sociaal gedrag en gemeenschap. Het edict van 1779 betekende een intensifiëring van die strijd, maar was zeker niet het begin. Sinds de zestiende eeuw was de overheid periodiek tegen herbergen aan het optreden. In de achttiende eeuw werk vier keer een avondklok opgelegd, zonder veel succes.⁹⁵ Tussen 1629 en 1794 werden herbergiers niet minder 69 keer officieel aangemaand om elke avond een biljet met de gasten die in de herberg overnachtten in te dienen.⁹⁶ De herberg kreeg in de achttiende eeuw te maken met vijf overheden, die elk hun eigen prioriteiten hadden.

Een eerste bestuur dat zich met regulering van het herbergwezen bezighield was de centrale overheid. Die was voor haar financiering niet rechtstreeks afhankelijk van de accijnzen op dranken, waardoor ze zich gemakkelijker door politionele overwegingen kon laten leiden dan andere overheden. Ze vaardigde dan ook al vroeg vele ordonnanties uit om het aantal herbergen te beperken. Aanvankelijk bleef dat zonder veel gevolg: de ondergeschikte besturen schatten hun financiële belangen hoger in en de centrale overheid had op lokaal niveau onvoldoende gezag om de besluiten door te drukken. Vanaf het einde van de zeventiende eeuw ging de centrale overheid dan ook vooral de macht van de lokale besturen beperken.⁹⁷ In het begin van de achttiende eeuw werd nog een aantal ordonnanties uitgevaardigd, daarna bleef het stil tot 1779, toen in samenwerking met een aantal kasselrij- en stadsbesturen een hele resem nieuwe besluiten werden opgelegd.⁹⁸

Een tweede bestuursniveau dat zich met de herbergen moeide, was de Staten van Vlaanderen. Zij waren wel voor een groot deel afhankelijk van accijnzen voor hun financiering: in 1782

⁹⁴ **Kortrijk**, *Rijksarchief*, OSAK, nr. 3842/2: Informatie naar Pieter Libeer 1784.

⁹⁵ In de loop van de achttiende eeuw was viermaal een avondklok opgelegd door de centrale overheid. **G. Elewaut**, 'Herberg en overheid. Politionele en fiskale aspecten van het overheidsoptreden betreffende herbergen in de Zuidelijke Nederlanden en in het bijzonder te Gent, 17de-18de eeuw', in: *Handelingen van de Maatschappij van Geschiedenis- en Oudheidkunde te Gent*, 40 (1986), p. 111-158, aldaar p. 147. De avondklok werd veelal niet nageleefd en autoriteiten maakten zich er blijkbaar zelfs niet druk om. **B. Deseure**, *Ten respecte*, p. 38.

⁹⁶ **G. Elewaut**, 'Herberg en overheid', p. 126.

⁹⁷ **G. Elewaut**, 'Herberg en overheid', p. 113-114.

⁹⁸ **A. Cosemans**, 'Alcoholisme', p. 124; **G. Elewaut**, 'Herberg en overheid', p. 145.

bestond 27 procent van hun inkomsten uit drankaccijnzen.⁹⁹ Het hoeft dan ook niet te verbazen dat zij zich vaak verzetten tegen het beperken van drankhuizen. Nog in 1779, toen de meeste besturen al overtuigd waren van de noodzaak van het beperken van het aantal herbergen, tekenden zij protest aan tegen een avondklok in herbergen op het platteland in bepaalde gemeenten nabij de grens (waaronder Marke), omdat ‘de nacht de beste tijd is voor smokkelarij’.¹⁰⁰ Ze haalden hun slag thuis.

Ten derde mengde ook het Kortrijkse kasselrijbestuur zich met de zaken. Bij hen voltrok zich, zoals in de inleiding aangehaald, de sterkste evolutie. Aan het begin van de achttiende eeuw beperkte hun inmenging zich vooral tot het economische niveau: prijsregulering, toezicht op inning van accijnzen en een occasioneel proces tegen prostitutie.¹⁰¹ Aan het einde van de achttiende eeuw waren kasselrij- en stadsbestuur van Kortrijk echter koplopers geworden in de strijd tegen de herbergen.¹⁰² Vanaf 1778 bonden zij dan ook samen met een aantal andere stads- en kasselrijbesturen en de centrale overheid de strijd met de herberg aan. Het leidde tot het besluit van 1779, waarmee aan herbergen op het platteland heel wat reglementen opgelegd werden.¹⁰³

Ten vierde was er de lokale overheid. Heel wat overheden van dorpen en steden doorliepen eenzelfde evolutie als het kasselrijbestuur. Bij de herbergtelling van 1779 gaven vele griffiers dan ook adviezen over *goede* en *quade* herbergen en het aantal te sluiten herbergen. Brandewijnkroegen moesten allen gesloten worden, zij vormden immers een grote last.¹⁰⁴ Niet in Marke. Noch bij de telling van 1719, noch bij de telling van 1779 werd enig oordeel geveld.¹⁰⁵ De vraag van de centrale overheid tot het tellen van de herbergen werd volgens de regels uitgevoerd en daar bleef het bij. Van de veertien herbergen en brandewijnhuizen bezaten er in 1779 slechts zes een vergunning, waaronder slechts één brandewijnhuis. De andere herbergiers gaven aan niet te weten of ze al dan niet met toestemming ingericht waren, drie uitbaters van brandewijnhuizen gaven aan met zekerheid illegaal te zijn.¹⁰⁶ De griffier deed klaarblijkelijk weinig moeite om de verhalen van de waarden te controleren, anders zouden niet zoveel herbergen onder het predicaat ‘onbekend’ vallen. Ook in het resolutieboek van het dorp staat niets over drankbestrijding - de enige keer dat er sprake was van herbergen was ter gelegenheid van de telling in 1719, waarbij droog werd opgemerkt dat er een telling van de herbergen gehouden diende te worden.¹⁰⁷ De fiscale opbrengsten uit de herbergen lijken nochtans niet zo indrukwekkend te zijn: in de pointingrekening van 1790 bedroegen de imposten nauwelijks vier pond, amper een half procent van de totale belastingen.¹⁰⁸ Uit dit alles blijkt dat de bestuurlijke elite in Marke wellicht nog niet vervreemd was van de kroeg en geen graten zag in het bestaan ervan. Ik wees er al op dat een aantal herbergiers in Marke duidelijk tot de betere sociale groepen behoorden en dat sommigen nog steeds een publieke

⁹⁹ G. Elewaut, ‘Herberg en overheid’, p. 112.

¹⁰⁰ H. Soly, ‘Kroeglopen’, p. 577.

¹⁰¹ Kortrijk, *Rijksarchief*, OSAK, nr. 2750: Reglementen en ordonnances m.b.t. het brouwen van bier en de herbergen, 1650-1780; Kortrijk, *Rijksarchief*, Bruine pakken I, nr. 5920: Accijnzen op bier in kasselrij; Kortrijk, *Rijksarchief*, OSAK, nr. 11448: Proces tegen een ‘hoerenhuis’, 1711.

¹⁰² A. Cosemans, ‘Alcoholisme’, p. 117-118.

¹⁰³ V. Arickx, ‘Herbergen in de kasselrij’, p. 6.

¹⁰⁴ V. Arickx, ‘Herbergen in de kasselrij’, p. 14.

¹⁰⁵ Kortrijk, *Rijksarchief*, OGAM, nr. 19: Telling herbergen 1719; Kortrijk, *Rijksarchief*, Bruine pakken I, nr. 6529: Telling herbergen 1779.

¹⁰⁶ Kortrijk, *Rijksarchief*, Bruine pakken I, nr. 6529: Telling herbergen 1779.

¹⁰⁷ Kortrijk, *Rijksarchief*, OGAM, nr. 2: Resolutieboek, 1716-1792. Merk op dat het boek niet gebruikt is voor de periode tussen ca. 1740 en 1785.

¹⁰⁸ Al is het best mogelijk dat er nog op een andere manier inkomsten uit drankverkoop gehaald werden. Kortrijk, *Rijksarchief*, OGAM, 59: Pointingrol 1790.

functie uitoefenden. Ook dat zal bijgedragen hebben tot de mildere stemming die de Markse autoriteiten aanhielden ten opzichte van het herbergwezen.

Ten slotte waren er ook kerkelijke bemoeienissen. De kerkelijke overheid deelde de dubbelzinnige houding van de wereldlijke besturen helemaal niet. Herbergen, zo was het eensluidende oordeel, waren des duivels. Ze waren een absoluut symbool van het profane, plaatsen van dronkenschap, ontucht en spel. Bovendien was de herberg op zon- en feestdagen een rechtstreekse concurrent van de misviering.¹⁰⁹ De Kerk oefende meestal druk uit op de overheid om herbergen strenger te reguleren, vooral met betrekking tot sluiting tijdens de zondagsmis.¹¹⁰ Van een directe invloed van de Kerk op de Markse herbergen heb ik echter geen sporen gevonden.

Ondanks de tegenstellingen tussen de verschillende overheden, waren de wetten die ze uitvaardigden - wanneer ze er uitvaardigden - grotendeels van dezelfde aard, zij het dat de prioriteiten soms verschillend waren. Heel wat ordonnanties, vooral in het begin van de achttiende eeuw, hadden betrekking op de fiscale aspecten van het herbergwezen.¹¹¹ Daarnaast kwamen, geleidelijk aan steeds vaker, meer politionele verordeningen. Er kwamen ordonnanties tegen dronkenschap, kansspelen, geweld in de herberg, prostitutie, al te veel en te uitbundige feesten en dies meer. Het edict van 1779 was daar zowat het summum van.¹¹²

Het resultaat van al die regels en verordeningen lijkt beperkt geweest te zijn. Uit enquêtes uit de Franse tijd bleek dat het aantal herbergen toen nog hoger lag dan in 1779. In dorpen waar de wetgeving strikt werd nageleefd, floreerden de illegale kroegen.¹¹³ Meer nog dan in de steden bleef de herberg in een dorp als Marke een deel van het sociale leven, een plaats waar mensen van verschillende sociale status elkaar konden ontmoeten, een plaats waar ook mensen van steden in de buurt al eens vertoefden. Hoewel de stedelijke elite van het dranklokaal vervreemdde, bleef de strijd tegen de herberg daardoor halfslachtig. De veldslag tegen de kroeg in de late achttiende eeuw was verloren. De oorlog tegen de herberg en het drankmisbruik moest echter nog beginnen. Pas in de late negentiende eeuw zou de anti-alcoholbeweging haar grootste successen kennen en de kroeg in haar hart treffen.

¹⁰⁹ **G. Elewaut**, 'Herberg en overheid', p. 115.

¹¹⁰ **G. Elewaut**, 'Herberg en overheid', p. 118-119.

¹¹¹ Voor een overzicht, zie **G. Elewaut**, 'Herberg en overheid', p. 127-133.

¹¹² Edict nopen de herbergen, p. 517-522.

¹¹³ **H. Soly**, 'Kroeglopen', p. 577.